

Ціна мовної уніфікації: відновлення івриту *

Бернард СПОЛЬСЬКИЙ

Bernard Spolsky. The cost of unification through language: the restoration of Hebrew.

The revitalisation and revernacularization of the Hebrew language depended on a unique set of circumstances. In this paper, I ask what was unique about the situation of Hebrew so that it was successfully revitalized and re-vernacularised. Secondly, I ask what was the cost of this success. In addition to specific conditions, the success of revival depended on a broad ideological consensus regarding the use of Hebrew in Erefz Israel. One regrettable effect of this was the squandering of the rich and diverse multilingual heritage that had previously marked the Jewish people, who over the centuries had maintained alongside Hebrew-and-Aramaic for sacred functions and literacy an internal community language like Yiddish, Ladino, or Judeo-Arabic, mastery of one or more co-territorial vernaculars.

Keywords: Revernacularization of the Hebrew language, language policy, internal Jewish community languages

ברנרד ספולסקי

מחיר האיחוד באמצעות שפה: שיקום העברית

החייאת השפה העברית והאדרתה היו תלויות במערכת נסיבות ייחודיות. במאמר זה אני מברר מה מיוחד במצבה של העברית כך שהצליחה להתחדש ולהשתרש. שנית, אני בודק מה היה מחירה של הצלחה זו. בנוסף לתנאים ייחודיים, הצלחת ההתחדשות תלויה הייתה בהסכמה רחבה על אידיאולוגיה שטענה, כי העברית תהיה השפה המדוברת בארץ ישראל. תוצאה מצערת של מצב זה היא, שמכוח האימוץ של העברית המתחדשת עברו לשוליים שפות פנים קהילתיות יהודיות אשר נשמרו לאורך מאות שנים כמו אידיש, לאדינו וערבית יהודית.

מילות מפתח: האדרה של השפה העברית, מדיניות שפה, שפות קהילה יהודיות פנימיות.

У своїй статті [Spolsky, 2006] під трохи необережною назвою "Провали мовної політики" ми описували труднощі, з якими зіткнулися уряди та мовні активісти, коли намагалися, подібно до короля Кнута, стримати хвилі поширення тієї чи іншої "більшої" мови. Ми не будемо знову наводити цю негативну динаміку, а сконцентруємося на одному прикладі, що його переважно вважають дуже успішним: на відродженні та поверненні до щоденного вжитку мови іврит. Як буде показано, цей процес залежав від унікальних обставин, але захисники інших мов зможуть із цього почерпнути корисні відомості. Зокрема, йтиметься не лише про зусилля, необхідні для розбудови чи відновлення національної мови, а й про небажані наслідки таких зусиль.

Спершу зупинимось на визначенні деяких термінів. Загальноживане слово "відродження" стосовно мови не дуже вдале, адже воно передбачає просте повернення до якогось колишнього стану. У всіх відомих нам випадках – й іврит аж ніяк не є винятком – метою всього процесу є створення нової та зміненої форми мови, подібної та побудованої на старій нормі, але достатньо відмінної від неї, щоб викликати невдоволення первинних носіїв та нарікання з боку граматичних пуристів [Spolsky, 2002]. Насправді деякі вчені навіть протестують проти використання назви "іврит" на позначення нової мови, яка характеризується спрощеною фонетикою, зміненою морфологією та синтак-

сисом, який є ближчим до індоевропейського, ніж до семітського, а також значно розширеним та переробленим лексиконом. Це не просто "відродження", а значні зміни задля відновлення мови.

Стосовно івриту можна вказати на три важливі особливості. Перша – це надання офіційного статусу доти незахищеній мові. Такий політичний акт реалізується, звичайно, через внесення змін до конституції (як у Південній Африці, де дев'ять африканських мов було додано до англійської та африканс), або ж через запровадження спеціального закону (як у Квебеці чи Новій Зеландії). Утім, такий акт залишатиметься суто символічним, якщо його не супроводжуватимуть інші фундаментальні зміни. Наступні два аспекти не можуть бути вирішені на політичному рівні, однак принципово необхідні для зміни статусу мови. Перший із них Джошуа Фішман назвав "ревернакуляризацією", або відновленням повсякденного усного вживання мови. Іврит, який протягом майже двох тисяч років був обмежений лише сферами письмового та релігійного обігу, знову використовується як звичайна розмовна мова у сучасному суспільстві. І скрізь – у школах та університетах, магазинах чи майстернях, офісах і театрах, стадіонах і гардеробах, у поліції, у в'язниці, в армії та концертному залі – звучить іврит від риторики до брудної лайки. Після довготривалого обмеження лише кількома сферами вжитку ця мова тепер заповнює весь соціолінгвістичний простір сус-

пільства, хоча ще уживається з іншими мовами. Саме обмеженість у мовленні (на протигагу підвищеній увазі до вивчення мови в школах) породжує сумніви в доцільності таких великих кампаній мовного відродження, як баскська чи ірландська.

Третій процес, який ми назвемо "ревіталізацією"¹, стосується відновлення природної передачі мови між генераціями, а саме: бажання батьків спілкуватися цією мовою зі своїми дітьми та відновити її функціонування як рідної. Безумовно, це вкрай важливий етап у відбудові мови та забезпеченні її майбутнього. Саме брак ревіталізації змушує нас оцінити зусилля з відродження ірландського геліку та мови маорі як невдалі. Насправді знання мови може зберігатися багатьма поколіннями, якщо вона викладається у школі, – саме так і сталося з латиною та івритом, і, очевидно, відбувається з маорі та геліком, але рухи за відродження мов небезпідставно вимагають чогось більшого.

Отже, тема нашої статті постає у двох вимірах. Перший – унікальна ситуація, яка дозволила ревіталізувати та ревернакуляризувати іврит. Другий – ціна, яку довелося заплатити за успіх.

Основні історичні обставини добре відомі. У XIX ст. багато євреїв ще дотримувалися тримовної соціолінгвістичної моделі, яка виникла в останні роки існування Другого Храму. Іврит (або точніше – давньоєврейська та арамейська) залишався мовою священних текстів, молитов та загалом літератури²; єврейська розмовна мова (їдиш у Східній Європі, ладіно – в Туреччині та Салоніках, юдео-арабська – у Північній Африці, та ще багато інших) залишалася мовою щоденного спілкування всередині громади. Уже в другій половині XIX ст. почала створюватися секулярна література деякими з цих мов, а мова території проживання (російська, українська, арабська, турецька чи будь-яка інша) використовувалася для спілкування з представниками державної влади та діловими партнерами.

Наприкінці XIX ст. кожна з цих трьох груп уподобали представники того чи іншого єврейського ідеологічного сектору: територіальною мовою спілкувався той, хто міг і бажав асимілюватися, сіоністи обрали іврит як мову відновлення територіального націоналізму, тобто планів повернення до Палестини, а їдиш, мову простого люду та новонародженої літератури, плекали прибічники культурного, позатериторіального націоналізму. Останні дві групи значною мірою змішувалися, отже багато учасників знаменної конференції в Чернівцях 1908 р. [Fishman 1991; Glinert 1993] писали обома мовами та прийняли резолюцію, за якою їдиш була лише "однією з мов єврейства". Прихильники іврити були значно менш толерантними та вимагали повної відмови від їдишу, як мови вигнання.

Хто ж був серед прихильників іврити? По-перше, це була невелика група ідеологів і вчених, найвизначнішим з яких був Еліезер Бен-Єгуда, який розцінював згуртування сіоністів навколо іврити як природне продовження свого особистого повернення до Сіону. Бен-Єгуда доклав багато зусиль для створення мовних організацій. 1883 р. він заснував таємний гурток "Техіат Ісраель" ("Відродження Ізраїлю"), метою якого було відродження мови в середовищі

євреїв Оттоманської Палестини; члени спілки мали говорити між собою лише івритом. 1888 р. він створив другу організацію – "Сафа Брура" ("Чиста мова"), яка мала поширювати іврит між дорослими. У 1890 р. він зібрав чотирьох членів "Ваад галашон" ("Мовного комітету"), створеного для вироблення мовних норм. Жодна з цих груп не проіснувала більше одного року [Chomsky, 1957: 234–239], але ядро активістів завжди залишалося поряд з Бен-Єгудою та намагалася впливати на процес розбудови мови.

По-друге, важливу роль відіграла невелика група фермерів з нових поселень, які вирішили, що їхні діти повинні вчитися у школі на івриті. Підготовча програма з іврити для чотири-, п'ятирічних дітей була створена в поселенні Рішон ле-Ціон 1894 р. Тамтешні вчителі не мали спеціальної освіти. 1896 р. туди почали приймати трирічних дітей. У 1888 р. уже всі дисципліни викладалися івритом. Один із учителів отримав педагогічну освіту в Єрусалимі (у школі ім. Евеліні де Ротшільд, де викладання велося англійською) та повернувся, щоб відкрити перший сучасний івритський дитячий садок 1898 р. Протягом наступних років відкрилося ще кілька таких садків.

Заснована 1895 р. Асоціація єврейських учителів визнала іврит мовою навчання, беручи за основу сефардську вимову (ашкеназьку вимову дозволяли протягом першого року навчання та під час молитви). Наступне зібрання Асоціації відбулося 1903 р. під головуванням російського сіоністського лідера Менахема Усишкіна. На цій зустрічі Асоціація обрала іврит мовою навчання, а *прямий метод* – методом навчання мови без посередництва інших мов³; делегати також вирішили вживати ашкеназьке письмо та сефардську вимову. Уже з 1905 р. почали говорити про дітей із цих шкіл, які розмовляли івритом і вдома.

Далі стає помітним вплив двох інших важливих факторів. Перший із них – це беззастережна відданість іврити нової хвилі сіоністів – засновників кібуців. З ідеологічних та практичних міркувань вони значною мірою змінили свій спосіб життя: відмовилися від приватної власності та стали жити комунами, їсти у спільних їдальнях та виховувати дітей у спільних будинках. Вони дотримувалися правила розмовляти на людях виключно івритом (єдиним місцем для приватних розмов були спальні). Змінювали свої прізвища, які їхні предки отримали в наполеонівську еру, на івритські, такі як Бен-Гуріон та Бен-Цві. Другим важливим фактором стало запровадження іврити в школах міст з великим світським населенням: у Тель-Авіві, Єрусалимі та Хайфі, включаючи школи "Гільфсферейну"⁴, в яких доти викладали німецькою. Зазначимо, що в Оттоманській імперії національні меншини могли обирати для своїх шкіл будь-яку мову викладання.

Важливим кроком стало рішення лейбористського руху в Палестині з 1907 р. видавати свій офіційний вісник лише івритом, а не їдишем, як це було раніше. "Символічна криза" настала через кілька років. Організація єврейських учителів відіграла важливу роль у "мовній війні" 1913 р. Німецька єврейська організація, метою якої була допомога євреям у технологічно нерозвинутих країнах, "Hilfsverein der Deutschen Juden", вже створила кілька ів-

ритських середніх шкіл у Палестині і збиралася заснувати перший технічний інститут. У 1913 р. ця організація заявила, що в новому інституті викладання вестиметься німецькою через непридатність іврит у до позначення наукових понять. Ця інновація викликала сильний спротив з боку викладачів і школярів. Шляхом страйків вони змусили керівників погодитися перейти – як тільки це стане можливим – на іврит⁵.

Помітну підтримку розбудові іврит у як офіційної мови надавали англійські сіоністи. Докладний опис мовної війни з'явився у спеціальному додатку на 19 сторінок до англійської єврейської щотижневої газети у 1918 р. саме тоді, коли британські війська під проводом генерала Алленбі просувалися до Єрусалима, переслідуючи турецьку армію. Пояснення мовного конфлікту в ньому супроводжувалося розповіддю про інцидент, що трапився в єрусалимській єврейській школі: німецький консул за підтримки турецького поліцейського змусив учителів перейти з іврит на німецьку. За тиждень після цієї публікації член британського парламенту з Уельсу (полковник, який щойно втратив сина, який служив в армії Алленбі в Єгипті) запитав військового міністра про ситуацію в Єрусалимі та про те, чи інтернувала британська окупаційна армія вчителів німецької мови. Міністр відповів, що за його інформацією євреї в Єрусалимі говорять івритом, а армії було наказано визнати іврит однією з офіційних мов поряд з англійською та арабською. Таке визнання іврит підтримала й Ліга націй, яка видала мандат на Палестину Об'єднаному Королівству та формально включила до нього положення з королівського декрету 1920 р.⁶

За цими доленосними подіями стояв Хаїм Вейцман. Разом з Усишкіним він переконав Сіоністський конгрес 1913 р. підтримати створення Єврейського університету, й вони обидва протистояли планам використання німецької мови у технічному інституті, який мали створити в майбутньому. Під час війни Вейцман, який був громадянином Великої Британії, став директором Британської адміралтейської лабораторії. Його контакти з англійськими політиками привели до публікації Бальфурської декларації, яка мала підтримати створення єврейського національного дому в Палестині. Є підстави вважати, що саме Вейцман та сіоністський рух стояли за визнанням іврит офіційною мовою, отже, недержавна політична активність зосередилася на ревіталізації іврит у.

Робота Ради з мови іврит припинилася під час війни, коли частину її членів турки депортували до Дамаска, а інші емігрували до Америки та Німеччини. Вони повернулися в 1920 р., Рада знову почала збиратися двічі на тиждень, незважаючи на сильний холод, й зайнялася створенням івритської термінології для бізнесу, теслярства, кухонного приладдя тощо [Saulson, 1979: 57]. Того ж року голови ради Еліезер Бен-Єгуда та Давид Єллін звернулися до провідних лідерів сіонізму з проханням виділити додаткові кошти на підтримку своєї діяльності – адже кількість членів Ради було збільшено до 23. У 1922 р. Раду було перейменовано в Коледж мови іврит. Його керівництво звернулося до Верховного британського комісара з обґрунтуванням важливості стандартизації іврит та вимогою узгодження Коледжем перекладів усіх офіційних документів, за винят-

ком секретних, в яких потрібно перевіряти лише окремі лексичні одиниці [Saulson, 1979: 62–65]. Робота Коледжу протягом наступних двох десятиліть зосередилася на розвитку термінології. Це завдання успадкувала Академія мови іврит, яка зайняла місце Коледжу після створення Держави Ізраїль.

Іншою місцевою організацією, яка підтримувала ревіталізацію іврит у, був Легіон захисту мови (“Гедуд л’мегіней га сафа”), заснований Усишкіним у 1923 р. Легіон проводив громадські кампанії проти двох головних ворогів іврит у, якими було оголошено англійську та їдиш. На одній із конференцій Легіону Усишкін звинуватив англійських євреїв у тому, що вони говорять англійською задля отримання елітного статусу. Ще гостріше він виступав проти носіїв мови їдиш, а його Легіон декілька років успішно блокував створення кафедри їдишу при Єврейському університеті.

Отже, протягом перших 50-ти років усі заходи щодо відродження мови іврит здійснювалися неурядовими місцевими організаціями, окремими вченими та сіоністськими політичними лідерами; вони залежали від добровільної підтримки з боку єврейської меншини в Палестині під британським мандатом та від новостворених навчальних та інших інституцій. Загалом більшість палестинських євреїв розділяла ці погляди, за винятком антисіоністської громади ультраортодоксів, які вважали іврит занадто священним для щоденного вжитку.

З плином часу палестинська єврейська спільнота набула рис підпільного руху спротиву, особливо після публікації англійським урядом “Білого аркуша”, який погрожував припинити єврейську еміграцію до Палестини саме під час знищення нацистами європейського єврейства. Національна рада (“Ваад леумі”) почала перетворюватися на підпільний тіньовий уряд з підпільною армією (“Хагана”).

Наступним кроком стало видання низки директив, що мали забезпечити абсолютну перевагу іврит у всередині єврейської меншини [Shohamy, 2007]. У серпні 1939 р. була опублікована “Директива Центральної ради щодо захисту та розвитку мови іврит у єврейській громаді”, яка представляла ідеалізовану програму мовної політики: всі й кожен зокрема мали розмовляти івритом, виключно івритом завжди і всюди; їхня мова мала бути чистою; нові емігранти повинні були негайно розпочати вивчення іврит у; усі дорослі мусили скласти іспит на володіння мовою та йти працювати лише за умови успішних результатів цього іспиту; усі особові імена мали бути гебраїзованими, газети – виходити винятково на івриті; використовуватися повинні були лише єврейські календарні дати; до того ж мали бути створені івритомовні суди. Ще кілька маніфестів були видані Центральною радою 1941 р. Кожне місто мало призначити та проводити спеціальний День іврит у; єврейські активісти мали бути присутніми у всіх сферах, професійних об'єднаннях, фабриках та лікарнях; усі неівритські газети слід було заборонити; усі назви вулиць повинні бути гебраїзованими; споживчі товари мали обов'язково маркуватися на івриті⁷. Лише за тиждень з'явився ще один документ з рекомендаціями для мерів міст. Центральна рада сподівалася, що вони заохочувати-

муть жителів учити іврит, поширюватимуть гасла, вимагатимуть призначення до всіх організацій кураторів з івриту, розроблять плани дій щодо переведення всіх неівритських газет на іврит, а також закриють театри, що дають вистави іншими мовами. За два тижні ще одна директива описувала порушення мовного законодавства, визначала порушників та обіцяла виправити негаразди: в одній зі шкіл певні курси читалися англійською, іврит не використовувався під час репетицій національного оркестру, не івритом була надрукована книга про діету, власник одного з кафе користувався дуже поганим івритом, оперний театр робив двомовні афіші тощо.

Активісти намагалися переконати британську владу використовувати івритські дорожні знаки та дороговкази. У Хайфі вони знайшли 128 знаків, які треба було виправити. Добровольці ходили по квартирах та рахували людей, які вмлі говорити івритом. Насправді не було жодних офіційних засобів задля забезпечення реалізації цих планів, проте важливу роль тут відігравали громадська думка й повідомлення про випадки насильства проти користувачів іншими мовами в громадських місцях.

Якщо розрізнати ініціативи, що йшли "згори" (тобто урядові) та "знизу" (тобто добровільні місцеві) [Karlan, Baldauf, 1997: 196], то слід визнати, що до створення незалежної держави у 1948 р. зусилля з відродження та ревіталізації мови іврит були направлені винятково знизу. Втім, у той час спостерігалася значно складніша картина. Були окремі захисники мови, такі як Еліезер Бен-Єгуда та Давид Єллін, які час від часу створювали комітети, гуртки та інші інституції для підтримання й впровадження своїх ідей. Політичні лідери, такі як Хаїм Вейцман чи Менахем Усишкін, діяли самостійно або лише долучалися до існуючих організацій з метою надання івритові офіційного статусу та розширення кола його вживання. Важливу роль у цьому процесі відіграла низка різноманітних організацій. Однією з них була Мовна рада, що з маленького гуртка ентузіастів розвинулася у справжню мовну академію. Друга – Союз учителів івриту, який надавав найбільшу підтримку тим, хто активно вивчав нову мову. Третя – Легіон захисту мови, який протягом щонайменше двох десятиліть залишався головним джерелом пропаганди та впровадження івриту. Четвертою стала найбільша організація єврейської меншини у британській Палестині "Ваад леумі", яка не лише підтримувала своїм прикладом ідею першості івриту, а й створила окремий підрозділ із впровадження мови. Одним з її завдань у додержавний період було планування мовної та освітньої політики для підмандатних шкіл: незадовго до проголошення незалежності було вирішено, що викладання у школах вестиметься арабською або івритом, залежно від мови місцевої громади.

Після створення Держави Ізраїль не з'явилося окремої організації з підтримки івриту. Проте ці завдання перейшли до низки урядових інституцій, що продовжили ідеологічну боротьбу. Міністерство освіти (яке відповідає також за Академію мови) та армія стали двома найбільшими джерелами поширення й утвердження івриту. Обидві інституції докладали великих зусиль, щоб навчити мові новоприбульців та забезпечити її використання у всіх своїх підрозділах. У перші роки після створення держави

в суспільстві сформувалася сильна ідеологічна підтримка впровадження івриту. Нові емігранти опинялися в атмосфері, де їх постійно заохочували залишити "тягар" своїх діаспорних мов та перейти на іврит. Найзначнішими виявилися зусилля шкіл та армії. Єврейські школи перейшли виключно на іврит, спостерігалася також послаблення позицій англійської, яка асоціювалася з колишньою владою. В армії було запроваджено т. зв. сержантський принцип щодо мови: годі було й думати про переклад наказів іншими мовами. Із самого початку в армії було створено освітнє відділення, яке відповідало також за навчання основам івриту. Проте, незважаючи на успіх цієї кампанії, інші мови не припинили свого існування: англійська, арабська, французька, німецька, згодом російська вживалися на сторінках преси, та обмежено – у громадському обігу.

Час від часу окремі люди намагалися змінити державну мовну політику (було зроблено кілька невдалих спроб позбавити арабську статусу державної мови), однак не знаємо жодної групи, яка б і тепер працювала в цьому напрямку. Втім, за останнє десятиліття арабська організація з дотримання громадянських свобод в Ізраїлі "Адала" кілька разів зверталася до судів з приводу заборони використання арабських вуличних та дорожніх знаків і виступила проти муніципальної політики заборони одномовних арабських рекламних щитів. Вона також відіграла помітну роль в ініціативі уряду щодо створення Академії арабської мови. Так само не існує добровільних організацій, які б захищали статус їдишу чи ладіно, однак уряд кілька років тому створив спеціальні організації з підтримки обох цих мов.

З погляду єврейського активіста все це є ознакою безумовного успіху. Мова, якою не розмовляли півтори тисячі років чи навіть більше, повернулася до щоденного вжитку у всіх своїх функціях. Протягом десяти чи двадцяти років іврит був мовою, якою навчали у школах, говорили з дітьми, на вулицях, у кафе та друкували газети. У 1913 р. іврит був пристосований до викладання математики та природничих дисциплін. У 1920-х роках він став мовою єврейських інституцій у Палестині під британським мандатом і був визнаний урядом однією з трьох офіційних мов. Протягом 1930-х років ентузіасти активно пропагували іврит як мову щоденного обігу й засіб спротиву британській окупації та відстоювали безумовну першість івриту всередині єврейської громади Палестини. Коли 1948 р. було створено Державу Ізраїль, ця перевага вже фактично існувала та гарантувала, що різномовні маси емігрантів, які хотіли б позбутися болючих спогадів про Голокост у Європі та відчуття своєї другорядності в арабських країнах, не вважали за жертвність перехід на нову мову.

Однак за все це довелося платити. Ціною стало знищення розмаїтого багатомовного спадку, який раніше був характерною рисою єврейського народу. Адже євреї протягом століть поряд з іврито-арамейським письмом для релігійних та літературних потреб, у щоденному житті користувалися внутрішньою мовою громади (такою, як їдиш, ладіно чи юдео-арабська) та володіли ще як мінімум однією місцевою мовою. Покоління емігрантів додало сучасний іврит до свого списку знаних мов, але їхні діти, під на-

тиском суто івритської риторики, відмовилися від інших мов – як єврейських, так і неєврейських.

Ціна виявилася високою. За винятком їдишу (який досі використовують деякі фундаменталістські секти в Ізраїлі та діаспорі), суто символічних реверансів у бік ладіно та світського їдишу – основної мови східноєвропейського єврейства до Голокосту, мови єврейської спадщини тепер фактично є мертвими. Їхнє культурне, літературне та фольклорне багатство стало доступним лише для ностальгічних академічних досліджень. Другою великою проблемою стала втрата широкого спектра неєврейських мов, що їх емігранти привезли з собою та не змогли чи не захотіли передати дітям. Інакше кажучи, була втрачена можливість існування населення, яке б вільно володіло арабською, німецькою, французькою, фарсі, польською, італійською та навіть іспанською і пізніше – російською. У сучасному глобалізованому світі, де знання іноземних мов стає необхідним для отримання доступу до інформації та ринків, повернення до одномовності стало сумним наслідком ідеології, нібито необхідної для відновлення івриту.

Лише одна мова, здається, уникла цієї долі, бо глобальне поширення англійської не оминуло й Ізраїль. Але навіть тут є очевидними ідеологічні наслідки гегемонії івриту. Адже діти емігрантів з англійських країн вивчають англійську лише в школі, як інші ізраїльтяни, або під час закордонних мандрівок. Вплив старої ідеології недавно виявився в тому, що Міністерство освіти не дозволило англійським батькам доплачувати за додаткові години англійської в школі, та в постійному параноїдальному галасі аполетів івриту, коли хтось пропонував додати до програми зайві години-дві англійської мови.

Другою великою втратою стала ситуація з арабською. По-перше, те, що велика кількість євреїв, вигнаних з арабських країн у 1950-х роках не змогла або не захотіла передати свою мову дітям, спричинило велику втрату мовного капіталу. Щоправда вихідці з Північної Африки ще до імміграції перейшли на навчання французькою, але емігранти з Іраку, Сирії та Єгипту загалом чудово володіли арабською. Лише небагато з них зберегли ці навички. По-друге, програма вивчення арабської, що її ввели в івритомовних школах під тиском Міністерства оборони, є невдалою як щодо матеріалу (вивчається класична арабська мова), так і стосовно тривалості (обов'язкового трирічного терміну навчання замало, щоб оволодіти мовою на хорошому рівні). Ця програма, фактично, розроблена для невеликої групи з метою продовження навчання для задоволення потреб армійської розвідки.

Коли на державному рівні було змінено мовну політику через відмову від англійської, і залишилися лише арабська та іврит як державні мови, здавалося б, з'явився шанс мати хоча б двомовну країну. Втім, у законодавстві часів британського мандату "офіційність" мови фактично зводилася лише до кількох функцій, як виписано в інших документах, що з'явилися внаслідок Версальської угоди: публікації офіційних документів та надання юридичних послуг обома мовами. Насправді ж англійська й надалі більше використовувалася в цих сферах, ніж "офіційна" арабська [Rubinstein, 1986]. Утім, держава прийняла інше важливе рішення: за день до проголошення Декларації незалежності

освітня комісія вирішила зберегти в державних школах викладання івритом та арабською. Розподіл мов, подібно до інших багатомовних країн, таких як Бельгія чи Швейцарія, мав ґрунтуватися на "територіальному" принципі, тобто за ознакою демографічної більшості в тій чи іншій школі. Отже, всі державні школи, куди ходили єврейські діти, повинні були вести навчання на івриті, а ті, в яких училися арабомовні учні, мали користуватися арабською. Тому в Ізраїлі носій арабської мови може пройти весь шкільний курс, вивчаючи всі дисципліни рідною мовою, на відміну від Північної Африки, де їм довелося б переходити на французьку.

Однак політична реальність стала на заваді цій утопії. Протягом кількох років після 1948 р. арабські території Ізраїлю залишалися під військовим управлінням, а на суспільне ставлення до арабів сильно впливали війни із сусідніми державами та постійна терористична загроза. Відомо [Amara, Mag'i, 2002], що програми арабських шкіл зазнавали серйозної цензури з метою придушення палестинської національної свідомості. Другою великою проблемою стала відсутність вищих навчальних закладів з арабською мовою навчання. Під час дії британського мандату університети відкривалися та фінансувалися лише єврейською громадою, отже, тут панував іврит. Ані британська влада, ані арабська громада не прагнули засновувати або підтримувати арабські вищі навчальні заклади; навіть у Газі та на Західному березі річки Йордан університети відкрилися лише після закінчення йорданського та єгипетського правління. Таким чином, арабомовні випускники ізраїльських шкіл, які хотіли б отримати вищу освіту, змушені були переходити до навчання івритом в університетах. З роками шкільна програма поступово змінювалася, були створені коледжі для арабомовних учителів, однак суттєві недоліки розвитку арабської вищої освіти так і не були подолані, що призвело до появи настрою песимізму та відчуженості [Shohamy, 2008: 3].

Ідеологія мовної гегемонії також звела нанівець зусилля щодо збереження високої культури російської мови серед приблизно мільйона емігрантів, які приїхали до Ізраїлю після розвалу Радянського Союзу. Якщо дорослі загалом досягли функціонально диференційованої білінгвальності, тобто вивчили іврит достатньою мірою, щоб інтегруватися в суспільство на економічному та політичному рівнях, і водночас зберегли російську мову для інтелектуального, культурного та громадського життя, то їхні діти стають повністю івритомовними, досягаючи нормального рівня студентів-ізраїльтян на шостому-сьомому році перебування в країні [Levin, Shohamy, Spolsky, 2003]. Їхній рівень володіння російською помітно нижчий і загалом може бути оцінений як поганий, незважаючи на зусилля батьків заохочувати дітей до збереження мовної компетенції. Така сама тенденція спостерігається і у володінні іспанською мовою іммігрантів з Південної Америки.

Отже, справжньою ціною успішного відродження івриту стала залежність від абсолютизованої ідеології, побудованої на хибному переконанні, що багатомовність – негативне явище, а одномовність є беззаперечною необхідністю функціонування офіційної державної мови.

Примітки

* Ця стаття є відредагованою версією нашого виступу на семінарі, що був організований Королівською академією мови басків у жовтні 2007 р. Автор висловлює подяку Елані Шогамі за корисні поради.

¹ У цьому випадку ми спираємося на термін "вітальність", як він використовується у праці (Stewart, 1968).

² Святе Письмо та молитви творилися переважно на івриті, Талмуд – обома мовами, писемність також.

³ Ідею прямого методу привіз із Туреччини Бен-Єгуда.

⁴ Гільфсферейн – союз допомоги євреям, відома філантропічна організація, створена у 1901 р. євреями з Німеччини (прим. ред.)

⁵ Насправді Техніон відкрився лише через 10 років після війни, у 1924 р.

⁶ У 1948 р. новостворена Держава Ізраїль залишила ці положення в силі, лише викинувши з них згадку про те, що "закон вимагає викладання англійською мовою".

⁷ Очевидними є збіги з мовною програмою Квебеку.

Література

Amara Muhammad Hasan, Mar'i Abd Al-Rahman. Language education policy: The Arab minority in Israel. – Dordrecht; Netherlands, 2002.

Chomsky W. Hebrew: the eternal language. – Philadelphia, 1957.

Cohen. The German attack on the Hebrew schools in Palestine. – London, 1918.

Fishman J. A. The Hebraist response to the Tschernovits Conference // Semitic studies in honor of Wolf Leslau on the occasion of his eight-fifth birthday / A. S. Kaye (ed.) – Wiesbaden, 1991. – P. 437–448.

Glinert L. The first congress for Hebrew, or when is a congress not a congress? // The Earliest stage of Language Planning: The "First Congress" Phenomenon / J. A. Fishman (ed.) – Berlin, 1993. – P. 85–115.

Kaplan R. B., Baldauf R. B. Language planning from practice to theory. – Clevedon;

Avon, 1997.

Levin T., Shohamy El., Spolsky B. Academic achievements of immigrants in schools: Report to the Ministry of Education. – Tel Aviv, 2003.

Rubinstein A. Hok b'Yisrael (Constitutional law of the State of Israel). – 4th ed. – Tel Aviv, 1986.

Saulson S. B. (ed.). Institutionalized language planning. – The Hague, 1979.

Shohamy El. At what cost? Methods of language revival and protection: examples from Hebrew // Endangered and minority languages and language varieties: defining, documenting and developing / K. A. King, N. Schilling-Estes, J. J. Lou, L. Fogle, B. Soukup (eds.) – Washington, 2007.

Shohamy El. Reinterpreting globalization in multilingual contexts // Intern. Multilingual Research Journ. – 2008. –N 1(2). – P. 1–7.

Spolsky B. Norms, native speakers and reversing language shift // Pedagogical norms for second and foreign language and teaching. Studies in honour of Albert Valdman / S. Gass, K. Bardovi-Harlig, S. S. Magnan, J. Walz (eds.) – Amsterdam; Philadelphia, 2002. – P. 41–58.

Spolsky B. Language policy failures – why won't they listen? // 'Along the Routes to Power': Explorations of Empowerment through Language / M. Pütz, J. A. Fishman, J. N.- van Aertselaer (eds.) – Berlin; New York, 2006. – P. 87–106

Stewart W. A sociolinguistic typology for describing national multilingualism. // Readings in the sociology of language / J. A. Fishman (ed.) The Hague, 1968. – P. 531–545.

Пер. з англ. Є. Ліхтенштейн